

УДК 342.951:351.85:4(477)+342.725

Ялова О. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОПРОЕКТІВ ПРО МОВИ

Досліджено вітчизняну мовну політику в контексті реєстрації у Верховній Раді України трьох законопроектів про мови. Констатовано наявність теоретичної та бракування практичної складових цього феномену. Запропоновано заходи щодо посилення змістового, правового й організаційного забезпечення підготовки проекту закону про мови з метою наближення його до європейських стандартів і поліпшення мовної ситуації в Україні.

Ключові слова: мовна політика, українська мова, російська мова, законопроекти про мови.

На початку 2017 року в українському суспільстві, зокрема в засобах масової інформації, вкотре загострилася дискусія про мови в Україні. Спонукала до цього, очевидно, реєстрація у Верховній Раді України відповідних законопроектів, а саме: № 5556 «Про мови в Україні», № 5669 «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», № 5670 «Про державну мову».

Газета «День», наприклад, попросила висловитися щодо мовної політики в Україні відомого письменника А. Куркова. Він зауважив: «Дискусії передувало вживання терміна “мова окупанта” активістами та користувачами Facebook. Я не бажаю брати участь у цих дискусіях як представник “мови окупанта”^{*}. Раніше в нас не було мовної політики, і, ймовірно, ці закони – спроба започаткувати її. Подивимось, як це буде працювати, коли документ набуде чинності. На мою думку, усі держслужбовці мають послугуватися українською мовою і

^{*} Письменник А. Курков вважає себе російськомовним, адже пише книги російською. Водночас він вільно володіє й українською мовою.

всі, хто поважає свою державу, мають її опанувати, навіть якщо вона для них не рідна. Російська мова – це мова національної меншини. Але йдеться про російськомовне населення, а не про етнічних росіян, тому з'являється момент несприйняття російської як мови нацменшин. Якщо зможуть повернути російській мові статус мови національної меншини, то це буде комфортніше для етнічних росіян і тих, хто користується цією мовою» [1].

Позиція письменника щодо мовної політики потребує детального аналізу, до якого мають удатися розробники зазначених законопроектів. У цій статті слід акцентувати увагу, передусім, на тому, що «раніше в нас не було мовної політики...» і що «ці закони – спроба започаткувати її».

Теоретично мовна політика в Україні була здавна. Одним із перших мовну політику дослідив О. М. Куць. У його посібнику «Мовна політика в державотворчих процесах України» на підставі аналізу документів і спеціальної літератури та з використанням міжнародного досвіду вперше в політологічній літературі це поняття розглянуто як складову політики Української держави [2].

Досить ґрунтовно вітчизняну мовну політику досліджено в колективній монографії «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом» [3], де висвітлено історичні передумови, внутрішні й зовнішні чинники мовної проблеми в Україні, розглянуто правові та політичні механізми її розв'язання, проаналізовано можливості консенсусної моделі функціонування найбільш поширених мов. Це видання стало спробою визначити основні напрями правового регулювання мовної політики, імплементації в національне законодавство про мови норм міжнародного права, правового забезпечення мовної політики за зразком закордонного досвіду розв'язання мовних проблем, шляхів і методів розширення сфери застосування української мови.

На нашу думку, важливим доктринальним дослідженням мовної політики можна вважати видання парламентського видавництва «Обережно – мова! Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 року» [4]. Хоча воно і не є традиційним дослідженням, проте в ньому викладено позиції щодо мовної політики в Україні багатьох відомих учених і політиків, долучених до її провадження.

Привертає увагу дослідження Б. Баурінга «Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство», у якому проаналізовано закони України «Про мови в УРСР» від 28 жовтня 1989 року, «Про національну меншину в Україні» від 25 червня 1992 року, інші закони, відповідні положення Конституції України, кілька законопроектів про мови, результатом чого стали ґрунтовні й виважені висновки, які бажано було б урахувати під час формування та регулювання мовної політики в Україні [5].

Питання мовних відносин і мовної політики в Україні розглядали також В. В. Заболоцький, В. П. Колісник, Л. П. Рапацька, Ж. А. Шевчук, С. В. Шумлянський та ін.

Свідченням наявності мовної політики в Україні є Закон України «Про мови в УРСР» від 28 жовтня 1989 року [6], який утратив чинність у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року [7].

Доцільно розглянути положення Закону УРСР від 28 жовтня 1989 року навіть попри його недоліки, зумовлені здебільшого політичним контекстом доби. Прийняття цього Закону в Україні знаменувало початок провадження мовної політики, у якій гарантії національно-культурних і мовних прав усіх громадян Республіки почали поєднувати з пріоритетним розвитком української мови, що отримала статус державної. Уперше держава не лише визнала цінність мови як національного надбання, а й брала на себе зобов'язання виховувати в громадян, незалежно від їхньої національності, розуміння соціального призначення української мови як державної [8, с. 254].

Відповідно до цього Закону, центральна виконавча влада вжила низку заходів щодо вивчення української мови населенням. Передбачалося, що за умови здійснення державними органами й органами на місцях належної організаційної, політичної, економічної, методичної, роз'яснювальної роботи та контролю до кінця 1995 року вся Україна мала розмовляти українською мовою.

У нашій країні вже були періоди, коли законопроекти про мови подавали досить активно (здебільшого в роки виборів народних депутатів України), але про прийняття їх як законів чи навіть розгляд на пленарних засіданнях не йшлося. Водночас 2012 року Верховна Рада України, у якій на той час переважали представники Партії регіонів, безперешкодно ухвалила Закон України «Про засади державної мовної політики». Цей документ

не стільки вирішив складні мовні питання, скільки «загнав їх у глухий кут». По-перше, згідно з ч. 2 ст. 8 Основного Закону України закони та інші нормативно-правові акти приймають на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Водночас цей нормативно-правовий акт не містить поняття «регіональна мова», попри наявність у зазначеному Законі [7] десятків норм, де його застосовано. По-друге, засади мовної політики встановлені Конституцією України, зокрема положеннями ст. 10–12 та деяких інших. Закон може їх тільки розвивати. Тобто власне назва цього Закону спричиняє дискусію. По-третє, проект цього Закону розкритикували Генеральний секретар Ради Європи, Венеціанська комісія «За демократію через право», провідні українські юристи, політологи, фахівці з української мови. Відомий науковець і педагог В. Панченко назвав цей Закон на сторінках газети «День» з юридичної позиції нікчемним, а з політичної – шкідливим, висловивши побоювання, що його запровадження в такому вигляді, як його написано, може призвести до хаосу в суспільстві й етичних протистоянь [9, с. 12].

Стаття 1 Закону України «Про засади державної мовної політики» містить перелік визначень термінів, проте тлумачення терміна «мовна політика» в ньому немає. У ч. 2 ст. 6 установлено, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади під час здійснення повноважень мають обов'язково застосовувати на всій території України українську мову як державну. Водночас у ч. 1 ст. 9 ідеться про те, що «засідання Верховної Ради України, її комітетів і комісій ведуться державною мовою. Промовець може використовувати іншу мову. Переклад його виступу державною мовою, за потреби, забезпечує Апарат Верховної Ради України». Отже, останнє положення суперечить ч. 2 ст. 6 цього документа.

Наведені положення Закону свідчать про труднощі їх реалізації. Прикладом може слугувати ситуація, що виникла на українському телебаченні 8 лютого 2017 року на ранковому засіданні Верховної Ради України (канал «Рада»). Її Голова А. Парубій перервав виступ одного з народних депутатів України через те, що той виголошував доповідь російською мовою, зауваживши, що народні депутати зобов'язані виступати у Верховній Раді українською як єдиною державною мовою. Проте інший народний депутат України звинуватив Голову Верховної Ради України в порушенні Закону про Регламент Верховної Ради

України, який не заперечує виступів на її засіданнях іншими мовами, додавши, що в Законі «Про засади державної мовної політики» установлено, що тільки засідання Верховної Ради ведуться державною мовою, тобто послуговуватися державною мовою зобов'язаний лише головуючий. Звинувачення, на нашу думку, є безпідставним, навіть абсурдним, оскільки терміни «вестися, ведеться» означають «відбуватися, здійснюватися, тривати, йти» [10, с. 258].

У Конституційному Суді України 10 липня 2014 року було зареєстровано конституційне подання 57 народних депутатів України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України, Закон України «Про засади державної мовної політики», за яким було відкрито конституційне провадження. З 17 листопада 2016 року його розглядають на пленарному засіданні Суду. Проте незалежно від рішення, прийнятого Конституційним Судом України, закон про державну мову чи про мови в Україні треба, очевидно, приймати.

В інтерв'ю газети «День» відомий політик і один із лідерів Партії регіонів, голова парламентського Комітету з правової політики Є. Кушнар'єв на запитання «які правові підстави ви можете навести для надання російській мові статусу регіональної?» відповів так: «Це безпідставні правові суперечки. У мене є професійний переклад Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. У цьому документі існує поняття мов, що вмирають. Однак там є чітке визначення регіональної мови. Це мова, яка використовується меншою частиною населення, що компактно проживає на певній території. Ця мова відрізняється від державної. І в Європейській хартії, і в законах України чітко визначено, що розвиток регіональної мови не повинен у жодному разі заважати розвитку державної мови. Якщо ми зараз спробуємо не згадувати про це питання, не створювати додаткового напруження, то сама собою проблема не зникне. Адже завжди будуть радикали, які намагатимуться підхоплювати цю тему, доки її не буде розв'язано. Тому перед нами вибір – або ця тема переслідуватиме нас багато років, або ми знайдемо цивілізований спосіб її вирішення. На нашу думку, цей цивілізований спосіб якраз полягає у використанні Європейської хартії» [11].

Зареєстровані у Верховній Раді України три законопроекти засвідчують намагання народних депутатів України знайти спосіб вирішення мовних питань в Україні. Не вдаючись до аналізу змістового наповнення цих законопроектів, висловимо лише організаційні зауваження та пропозиції.

Загальновідомо, що одним із найважливіших міжнародно-правових актів, який суттєво впливає на правове регулювання застосування мов, установлює основоположні принципи збереження та розвитку регіональних мов, є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, підписана 5 листопада 1992 року в м. Страсбург (Франція) державами – членами Ради Європи [12] та ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15 травня 2003 року [13].

Положення Хартії після її ратифікації спричинили дискусію поміж науковців і політиків України, зокрема, свої зауваження висловили доктор юридичних наук В. А. Василенко [14], доктор юридичних наук В. І. Маляренко [15], професор Л. Т. Масенко [16] та ін. Увагу слід акцентувати на одному з них – щодо необхідності кваліфікованого перекладу Хартії українською мовою з мови оригіналу (чинний сьогодні український текст документа є перекладом з російської мови), повторної її ратифікації Верховною Радою України, що дасть змогу використати її положення під час підготовки законопроекту про мовну політику в Україні.

Законопроект № 5556 «Про мови в Україні» розробляли та ініціювали 33 народні депутати України, законопроект № 5669 «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» – 7, законопроект № 5670 «Про державну мову» – 33. Отже, щонайменше 73 народні депутати України глибоко стурбовані станом мовної ситуації та мовної політики в Україні й готові до її вирішення. Водночас варто звернути увагу на вислів О. Дроздової в одній з публікацій газети «Дзеркало тижня»: «Мова – надто важлива річ, щоб довіряти її мовознавцям» [17]. Вважаємо, що мова – надто важлива річ, щоб довіряти її політикам.

Тому пропонуємо народним депутатам України об'єднатися, залучивши інших відомих політиків, яким небайдужі питання мовної політики, знаних юристів і мовознавців – академіків, докторів наук, й укласти з трьох законопроектів один, але такий,

щоб справді після його ухвалення як закону він ефективно працював на Українську незалежну державу та її суспільство, активно впливав на розвиток і захист української мови як єдиної державної мови в Україні.

Доцільно спочатку підготувати, обговорити в науковому середовищі й узгодити на рівні Президента України й Кабінету Міністрів України концепцію державної мовної політики, на підставі якої, власне, розробити та внести на розгляд Верховної Ради України відповідний законопроект. А далі, після прийняття законопроекту як закону, спільно (державні органи, посадові особи, органи місцевого самоврядування, громадськість) слід дотримуватися його положення. Лише тоді в Україні мовна політика теоретично і практично сприятиме злагоді, миру, стабільності в країні, добробуту її громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якимчук Л. Російська повинна знову стати мовою нацменшин / Л. Якимчук // День. – 2017. – 3–4 лют.
2. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. / О. М. Куць. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 275 с.
3. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / [О. М. Майборода та ін.]. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
4. Галюк Т. М. Обережно – мова! Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 р. / Т. М. Галюк, Л. І. Журавльова. – Київ : Парлам. вид-во, 2003. – 133 с.
5. Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство / Б. Баурінг // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації. – Київ, 2008. – С. 55–95.
6. Про мови в УРСР : Закон УРСР від 28 жовт. 1989 р. № 8312–XI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1989. – № 45. – Ст. 631.
7. Про засади мовної політики в Україні : Закон України від 3 лип. 2012 р. № 5029–VI // Офіційний вісник України. – № 61. – Ст. 2471.

8. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – Київ : Світогляд, 2005. – 315 с.

9. Годованець В. Ф. Деякі питання здійснення мовної політики в Україні та шляхи її вдосконалення / В. Ф. Годованець, О. В. Ялова // Мовна ситуація та мовна політика в Україні : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 28 лют. 2014 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 12.

10. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. В. Яременко. – Київ : Аконіт, 1998. – Т. 1 : А–Є. – 910 с.

11. Розлуцька А. Євген Кушнар'єв: Політична еліта повинна переступити через свої образи / А. Розлуцька // День. – 2006. – 22 лип.

12. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, Страсбург, 5 листопада 1992 року // Збірник доповідей Ради Європи, ратифікованих Україною. – Київ, 2006. – С. 423–440.

13. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 трав. 2003 р. № 802–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – Ст. 259.

14. Василенко В. Які мови в Україні потребують особливого захисту. Колізія між національним законом і міжнародними зобов'язаннями держави [Електронний ресурс] / В. Василенко. – Режим доступу: http://observer.sd.org.ua/pm_news.php?id=9203/. – Назва з екрана.

15. Маляренко В. Про державну мову та перекладача в кримінальному процесі / В. Маляренко // Голос України. – 2006. – 21 верес.

16. Дроздовський Д. Залишки імперського палеозою / Д. Дроздовський // Дзеркало тижня. – 2008. – 23 лют.

17. Дроздов О. Мова – надто важлива річ, щоб довіряти її мовознавцям / О. Дроздов // Дзеркало тижня. – 2006. – 23 верес.

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2017

Yalova O. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Humanities and General Legal Disciplines of the National Academy of Internal Affairs, Kiev, Ukraine*

Language Policy in Ukraine in the Context Laws on Languages

In view of the registration of three draft laws on languages by the Verkhovna Rada of Ukraine in January 2017 and restoration of discussions on language policy among politicians, academics, mass media it is substantiated the presence of its theoretical component in Ukraine as well as the lack of presence of a practical component making language policy ineffective. The adoption of the Law «On Languages in the Ukrainian SSR» of October 28, 1989 became an important step in the development of language policy in Ukraine. It is stressed that if state agencies and local authorities carried out adequate organizational, political, economic, methodical and educational work, if proper monitor of the implementation of the provisions of this law carried out, the large number of language issues in Ukraine which nowadays disturbs the society would be successfully solved. The Law of Ukraine «On principles of state language policy» of July 3, 2012 not only has not solved problems in practical terms of the implementation of the language policy but on the contrary it has deepened them according to many leading Ukrainian lawyers, political scientists, experts in the Ukrainian language.

The studies of B. Baurinh, V. Kolisnyk, O. Kuts, L. Rapatska, Zh. Shevchuk, S. Shumlianskyi, V. Zablotskyi, the collective monograph «The language situation in Ukraine: between the conflict and the consensus» published by I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (2008) are important theoretical researches in language policy.

The following is proposed for the preparation and consideration of the draft law on languages in Ukraine: to provide high-quality translation of the European Charter for Regional or Minority Languages into Ukrainian language and its new ratification by the Verkhovna Rada of Ukraine, since it establishes the basic principles of preservation and development of regional or minority languages; to prepare and discuss the concept of state language policy in the scientific (legal and linguistic) sphere and reconcile on the level of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Keywords: language policy, Ukrainian, Russian, bills on languages in Ukraine, the European Charter for Regional or Minority Languages.